

Сергій Падалко (Київ), Олександр Бровар (Донецьк)

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ
ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ
ПРОФЕСІЙНИМИ КАДРАМИ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
(1940-і – 1960-і рр.)**

В період відбудови господарства Донбасу виняткова роль належала підготовці інженерно-технічних кадрів вищої кваліфікації. Шахти суттєво відчували брак саме такого роду спеціалістів. Забезпеченню реалізації економічних планів підпорядковувалась ідея реорганізації системи вищої освіти регіону.

Екстенсивний шлях розвитку економіки вимагав збільшення загального випуску фахівців, особливо інженерно-технічного профілю, розширення контингенту, що навчався на вечірній і заочній формі. До середини 60-х років ці реформи навчання стали переважаючими в системі вищої освіти. У Донецькій області, наприклад, з 1958 р. до 1965 р. загальна чисельність студентів збільшилася з 19,7 тис. до 52,6 тис. осіб, тобто в 2,7 рази, а чисельність студентів, що навчалися без відриву від виробництва з 8,5 тис. до 35,1 тис. осіб, тобто більш ніж в 4 рази. Майже 67% студентів, що навчалися у ВНЗ області в 1965–1966 навчальному році, були студентами вечірньої або заочної форми навчання¹.

Однак, як показав досвід, диспропорція у співвідношенні денного, вечірнього і заочного навчання на користь останніх виявилася не виправданою. Це, передусім, позначилося на якості підготовки молодих фахівців, особливо на рівні їх теоретичної підготовки. Негативні результати дав і встановлений у ці роки порядок, згідно з яким прийом випускників середніх шкіл на денне відділення ВНЗ проводився після набуття ними дворічного стажу роботи на виробництві. Стаж відсував на другий план знання і здібності абітурієнтів, а якісний склад студентів гіршав. У період, що розглядається, система вищої освіти регіону поповнилася новими ВНЗ, з'явилися нові факультети. У 1960 році в Сталіно індустріальний інститут був перетворений на політехнічний, а його краматорська вечірня філія на вечірній індустріальний інститут (в 1964 році реорганізований у денний). Зміни в структурі ВНЗ привели до зростання числа студентів в регіоні. Якщо в 1940 році в одному інституті навчалось в середньому 1138 чоловік, то в 1957 році – 2661 осіб. У 1958 році у ВНЗ Сталінської області навчалось 19716 студентів, а в 1965 році їх чисельність зросла до 52635 осіб. У 1958 році тільки у ВНЗ Ворошиловградської області навчалось 8200 студентів. Прийом

студентів у ВНЗ області в 1965–1966 навчальному році становив 11267 осіб, що майже втричі більше, ніж в 1958–1959 навчальному році. Нові поповнення отримали Ждановський металургійний, Краматорський індустріальний інститути. Тут уперше приступили до занять першого вересня 1965 року 1290 студентів².

Як і в загальноосвітніх школах, у ВНЗ Донбасу викладання велося майже виключно російською мовою. Нерівноправне становище української мови породжувало мовний нігілізм і приводило до поширення так званого «суржика», в рівній мірі далекого як від української, так і від російської літературної мови. Взагалі можна констатувати, що вища школа залишалася могутнім знаряддям культивування духу про ніби більш високий рівень російської і другорядний української мови.

До початку 1960-х років Донбас перетворився у великий вузівський центр: тут навчалось 11,5% усіх випускників республіки³. Загалом в інститутах регіону навчалось студентів на заочних і вечірніх факультетах більше, ніж студентів на денній формі навчання.

У загальній напруженій ситуації із забезпеченням шахт Донбасу робочою силою восени – узимку 1943–1944 рр. особливо великі труднощі підприємства відчували у справі комплектування інженерно-технічних кадрів. Складність проблеми полягала в тому, що спеціалістів неможливо було мобілізувати чи швидко навчити. Якість роботи шахт напряму залежала від інженера, його знань і умінь організувати роботу. В перші роки після звільнення Донбасу серйозного прориву у цій справі досягнуто не було. Ядро керівників групи інженерно-технічних робітників у вугільних об'єднаннях становили інженери і техніки, прислані Наркоматом вугільної промисловості з інших вугільних басейнів. З вересня 1943 по січень 1944 рр. на шахти Донбасу прибуло 127 спеціалістів⁴. Це були в більшості своїй висококваліфіковані робітники, які зайняли провідні посади в структурі вугільних об'єднань. Але їх було мало, щоб забезпечити повноцінне функціонування галузі. Основна маса технічних керівників була сформована з досвідчених робітників, хоча партійне керівництво ставилося до них з недовірою. Це пов'язано з тим, що багато хто з них працював в роки фашистської окупації на високих посадах. Головним механіком тресту «Артемвугілля», наприклад, був П. Калмиков, який працював у гітлерівців механіком дирекціона № 10. Білоусов працював головним інженером дирекціону № 11, а після звільнення назначався головним інженером шахти № 10/у «Підземна» тресту «Артемвугілля». Головним інженером шахти «Кочегарка» став Р. Зінов'єв, в період окупації – інженер «Донбасводтрест»⁵.

У зв'язку з нестачею спеціалістів з вищою і середньою освітою на інженерно-технічні посади широко залучалися особи без технічної освіти, але які мали досвід практичної роботи, тобто так звані практики і відповідальники. На посади головних інженерів намагалися (наскільки це було можливим) назначати спеціалістів з вищою і середньою освітою. В той же час вважалося, що посади начальників шахт і особливо дільниць цілком могли обіймати особи без спеціальної освіти, але політично грамотні, уміли працювати з людьми. На початку 1944 р. з 109 головних інженерів шах комбінату «Сталінвугілля» 63 – мали вищу, 39 – середню спеціальну освіту і 7 – були практиками. Це становило 6% загального числа головних інженерів шахт комбінату. В той же час серед начальників підприємств особи без спеціальної освіти становили 23% загальної кількості. А серед начальників дільниць чисельність відповідальників і практиків досягала 73%⁶.

В такій ситуації для підвищення освітнього рівня інженерно-технічних працівників при трестах організовувались спеціальні курси. Крім того, при Донецькому і Новочеркаському індустріальних інститутах створювались річні курси підготовки техніків вузьких спеціальностей. Протягом 1944 р. було навчено 1054 осіб, що працювали на інженерно-технічних посадах комбінату «Сталінвугілля». В їх числі було: 129 відповідальників, 208 техніків вузької спеціальності, 30 механіків, 687 практиків, що навчалися без відриву від виробництва. Серед практиків пройшли навчання 215 начальників і 122 механіки дільниць⁷. Курси підготовки інженерно-технічних працівників при трестах виконували важливу роль, але вони готували молодший персонал, забезпечували нижчу якість підготовки, ніж спеціальні навчальні заклади. Відповідно розширювалися джерела поповнення кваліфікованих кадрів. З нижченаведеної таблиці бачило їх на прикладі 2448 працівників, зарахованих до шахт комбінату «Сталінвугілля» в 1944 р.

Таблиця

**Джерела поповнення ІТП шахт комбінату
«Сталінвугілля» в 1944 р.**

Основні джерела	Всього	% до загал. чисельності	Вища освіта	%	Середня спеціальна	%	Практики	%	Відповідальники	%
Система наркомвугілля	755	32,2	259	51	243	48,8	190	16,6	63	31,7

Інші наркомати	494	21	135	26,5	147	29,6	176	15,4	33	16,6
Червона армія	263	11,2	75	14,7	69	14	98	8,5	23	11,7
Молоді спеціалісти	26	1,1	20	3,9	6	1,2				
Особи, що залишилися на окупованій території	135	5,7	20	3,9	32	6,4	75	6,5	8	4
Низові працівники	675	28,8					603	53	72	36
Всього	2438		509	100	497	100	1142	100	200	100

Як бачимо, більша частина осіб з вищою освітою прибула на підприємства комбінату за направленням Наркомвугілля. Достатньо велика група була відкликана з Червоної армії. Дуже мало серед прибулих було молодих спеціалістів. Досить широко до управлінської справи долучалися особи, які працювали на окупованій території.

Крім того, мали місце серйозні прорахунки з розподілом спеціалістів. Значна частина з них направлялась в апарати комбінатів і вугільних трестів, поповнювала ряди адміністративних функціонерів. У 1944 р. в апарат комбінату «Сталінвугілля» було перерозподілено 153 ІТП⁸. Зберігалася висока плинність кадрів. Протягом 1944 р. комбінат покинуло 1122 працівники, з них 218 – мали вищу, 222 – середню спеціальну освіту⁹. Більшість з них влаштовувалися на інших підприємствах переважно металургійного профілю.

Таким чином, внаслідок підготовки курсовим способом у вугільних трестах, при вищих навчальних закладах, активного висунення тих, хто виявив себе на виробництві, а також залучення спеціалістів зі сторони, чисельність інженерно-технічних фахівців на шахтах наблизилась до довоєнного рівня. Але майже половина з них не мала спеціальної освіти, що приводило до виробничих помилок, прорахунків, низької організації праці на шахтах. В 1945 р. дещо змінювалось ставлення радянських органів до осіб, які співпрацювали з окупаційною владою. Це свідчило, що перерозподіл персоналу між вугільними басейнами був неможливим, вимушено ставка робилася на місцеві трудові ресурси. Протягом 1944–1945 рр. серед тих, хто поступив на виробництво знизилась доля інженерів і техніків з 42,9% до 36,7%. В той же час зросла на 3% питома вага практиків¹⁰. Разом з тим серед цієї категорії працівників було чимало

осіб, які були звільнені через те, що не справились з роботою. Серед тих, хто вимушено залишав виробництво були арештовані за співпрацю з ворогом. Так, начальник дільниці шахти № 10 тресту «Дзержинськвугілля» Велічій Ф.І. був ув'язнений на 10 років за звинуваченням в тому, що передавав фашистам креслення шахт. За співпрацю з ворогом був підданий суду Лахтін П.Є. – начальник електровозного парку шахти № 9–8 «Капітальна»¹¹.

У професійному плані найгірше була укомплектована низова ланка – начальники дільниць. З 246 начальників комбінату «Сталінвугілля» лише 17 мали вищу освіту. Плинність серед них була особливо великою. Протягом 1945 р. було знято 69, а переведено на інші посади – 194 начальників дільниць¹². Отже, в перші роки після визволення Донбасу від німецько-фашистських загарбників кадрову проблему на шахтах вдавалося розв'язувати з великими труднощами.

В наступні роки ситуація потроху змінювалась. На державному рівні починає приділятися більше уваги зміцненню матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів. На початку 1950-х років до виробничого процесу почали долучатися випускники республіканських ВНЗ. В 1957 р. Донецький індустріальний інститут на шести факультетах навчав 6 тис. студентів по 14 спеціальностям, серед яких були і гірничі. Зокрема, вихованці Харківського гірничого інституту В. Шаталов і М. Брюханов успішно працювали інженерами на шахті ім. Леніна тресту «Макіїввугілля». Випускники Донецького індустріального інституту А. Цибенко, Ю. Батманов працювали начальниками дільниць на шахті № 8–9 ім. Орджонікідзе тресту «Червоноармійськвугілля». П. Король, попрацювавши три роки начальником дільниці, став директором шахти № 12–13 цього ж тресту¹³.

В цей період помітну роль у підготовці інженерних кадрів відігравали Вищі інженерні курси, курси на право відповідального ведення гірничих робіт (курси відповідальників), курси техніків вузької спеціальності. Хороші результати в роботі досягали шахти, якими керували досвідчені керівники. Шахта № 3-біс тресту «Чистяковантрацит», якою керував Герой Соцпраці С.Серьогін, швидко і ефективно застосовувала нову гірничу техніку, впроваджувала новаторські способи вирубки, циклічну організація праці¹⁴. Шахта № 5–6 ім. Димитрова тресту «Червоноармійськвугілля», очолювана Героєм Соцпраці Г.Жуковим, швидко перетворилась на висококомеханізоване підприємство. Дільниця, очолювана Героєм Соцпраці І. Бридьком, домоглася щодобового шліфування лави в будь-яких гірничометеорологічних умовах, а продуктивність комбайна «Донбас» становила 14 тис. тонн у місяць. Підприємство-шахта № 4–5 «Микитівна» тресту «Горлівкавугілля», очолюване Героєм Соцпраці М. Коханом, добилося продуктивності всіх 17

діючих лав. Шахта № 5-біс тресту «Сталінвугілля», очолювана Героєм Соцпраці К. Млодецьким, успішно освоювала систему відпрацювання лав через передні скати на польові штреки.

Аби закріпити організаторів виробництва, держава використовувала механізми морального заохочення, відзначала високими званнями та відзнаками. Лише в 1957 р. 55 працівникам вугільної промисловості і 29 шахтного будівництва указом Президії Верховної Ради СРСР було присвоєння звання Героя Соцпраці. Ленінської премії удостоювалися шахтопрохідники: М. Давидов – начальник комбінату «Сталіншахтобуд», П. Горлов – заступник головного інженера тресту «Сталіншахтопроходка», Р. Тюркян – головний інженер цього тресту, С. Голубов – заступник голови раднаргоспу сталінського економічного адміністративного району, І. Стоєв – головний інженер тресту «Ворошиловградшахтопроходка», бригадир-новатор І. Пилипенко. Ідеологічними методами держава поширювала передовий виробничий досвід. Дійовими особами цих кампаній ставали активні і лояльні виробничники: М. Ізотов, С. Рябошапка, О. Стаханов, М. Тюканов, П. Синяговський, І. Валігура, М. Мамай. Щоправда, через якийсь десяток років ця кампанія забулась, а виробничники, возвеличені свого часу, доживали трудове життя в конторах чи адміністративних установах, часто відчуваючи матеріальні труднощі.

В середині 1950-х років держава виділяла додаткові фінансові ресурси на підготовку кадрів провідних професій. Лише в 1957 р. Міністерством вугільної промисловості для цих цілей було асигновано близько 39 млн. крб.¹⁵ Але усунути недоліки не вдавалося. На посадах начальників дільниць, їх заступників, помічників і механіків працювало 1725 інженери і 2082 техніки, що становило 48,2% загального числа. Особливо низький відсоток інженерів і техніків був серед начальників видобувних дільниць в трестах «Червоноармійськвугілля» – 22,1% від загального числа дільниць, «Сталінвугілля» – 27,3%, «Будьонновугілля» – 29,0%¹⁶.

До причин плінності кадрів додавались і адміністративні зловживання керівників шахт. Дехто схильний був вважати, що зміна працівників є чи не головним засобом ліквідації відставання у виконанні держпланів. Отже, послідовна, виховна робота підмінялася адмініструванням. Були шахти, де начальники дільниць мали всі адміністративні стягнення. Половина їх не затримувались біля таких горе-керівників більше трьох років.

В перші повоєнні роки мало уваги приділялось питанням надання виробничої кваліфікації, як вагомого складового мотиваційного

механізму праці, найважливішої ознаки розвитку працівників. На початку 1960-х років при визначенні тарифних розрядів почала враховуватися складність і небезпечність робіт. У 7-ми і 8-ми розрядних сітках, що діяли в Україні, шахтарям, задіяним у виробці вугілля, привласнювались низькі 5 і 6 розряди. Часто вищий розряд присвоювався робітникам, зайнятих на наземних роботах. У 1965 р. у вугільній промисловості України на підземних роботах висококваліфікованих робітників було 36 тис. осіб, або 9,6%, робітників середнього рівня (помічники машиністів, кріпильники) нараховувалося 165 тис. осіб, що становило 52,3%. Отже, в цей час об'єктивно відбувалося зменшення верстви робітників низької кваліфікації і відносне зростання кваліфікаційного середнього рівня¹⁷.

---

¹ Саржан А.О. Новітня історія Донбасу (1945–1999 рр.). – Донецьк, 1999. – С. 156.

² Там само. – С. 157.

³ Саржан А.О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х років ХХ ст. – Донецьк, 2004. – С. 247.

⁴ Хорошайлов Н.Ф. На відбудові. – Донецьк, 1966. – С. 64.

⁵ Кравченко Е.Л. Проблема инженерно-технических кадров в угольной промышленности Донецкой области (1941–1945гг.) // Новітні сторінки історії Донбасу. Статті. – Кн. 6. – Донецьк, 1998. – С. 199.

⁶ Держархів Донецької області (далі – ДАДонО). – Ф. 2895. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 46.

⁷ Там само. – Арк. 46.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – Арк. 43.

¹⁰ Кравченко Е.Л. Вказана праця. – С.2 03.

¹¹ Там само. – С. 203.

¹² ДАДонО. – Ф. 3426. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 58.

¹³ Носик Е.И. Кадры угольной промышленности // Уголь Украины. – 1957. – № 12. – С. 11.

¹⁴ Там само. – С. 12.

¹⁵ Там само. – С. 13.

¹⁶ Там само. – С. 14.

¹⁷ Заболоцька К.В. Професійно-кваліфікаційні верстви робітників вугільної промисловості України в 1960–1985 рр. // Історичні і політологічні дослідження – 2001. – № 4(8). – С. 140-143.